

İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukukî Özerkliği: ‘Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi’ Örneği¹

Abdurrahman Yazıcı*

İslam hukukuna göre İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlar hukukî özerkliğe sahiptirler. Gayrimüslimlere tanınan bu haklar gerek Kur'an'ın ilgili hükümlerinde gerekse Hz. Peygamber'in uygulamalarında açıkça yer almaktadır. İslam hukukçuları arasında gayrimüslimlere tanınan bu özerkliğin mahiyetiyle ilgili görüş ayrılıkları olmakla birlikte hukuki özerkliğe sahip olduklarında herhangi bir ihtilaf yoktur. İlk uygulama, Peygamber (sav)'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiği esnada Medine'deki Yahudi, Müşrik Arap ve Müslümanlar arasında yapılan Medine vesikasında görülmektedir. Bu özerklik modern dönemde de Osmanlı Devleti'nde 1917 yılında hazırlanan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarının aile hukuklarını düzenleyen "Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi" ile devam etmiştir. Aile Hukuku Kararnamesi, İslâm Hukuku'nun gayrimüslimlerle ilişkide ortaya koyduğu esasları göstermesi açısından önem arzettiği gibi, günümüz çok dinli / kültürlü toplumlarına da bu noktada bir örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda 1917 tarihli Osmanlı Aile Hukuku Kararnâmesi, Müslümanlar için olduğu kadar gayrimüslimlerin hukukî durumları açısından da önemlidir. Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi din adamı ve hukukçulardan oluşan üçlü komisyon tarafından I. Dünya Savaşı'nın zor şartlarında hazırlanan kararnâme Müslüman, Yahudi ve Hıristiyanların aile hukuklarını aynı kararnâme içinde düzenlemiştir. Bu çalışmada İslam hukuku açısından gayrimüslimlerin hukuki özerkliklerine kısaca değinildikten sonra bu özerkliğin bu kararnâme ve kararnamedeki Hıristiyan ve Yahudilerle ilgili maddeler çerçevesinde ele alınması amaçlanmıştır. Kısa bir süre yürürlükte kalmasına karşın etki ve sonuçları itibariyle oldukça önemli kabul edilen kararnâme, yürürlükten kaldırılmasından sonra da Suriye, Lübnan, Ürdün gibi birçok ülkede uygulanmış ve bu ülkelerin daha sonra yapacakları kanunlaştırma hareketlerine öncülük etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Aile Hukuku, Kararnâme, Azınlıklar, Gayrimüslimler, Osmanlı Yahudileri, Osmanlı Hıristiyanları

---

¹ Bu makale, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nin organize ettiği Din ve İnsan Hakları Sempozyumunda sunulan "Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnâmesi'nde Hıristiyan ve Yahudilere Tanınan Haklar" adlı tebliğ ile III. Genç Akademisyenler Buluşması, (26-28 Haziran 2009, İstanbul) sempozyumunda sunulan "İslam Hukuku Açısından Gayrimüslimlerle İlişkiler: Gayrimüslimlerin Hukukî Muhtariyeti" adlı tebliğin genişletilmiş halidir.

"İslam Hukuku Açısından Gayrimüslimlerle İlişkiler: Gayrimüslimlerin Hukukî Muhtariyeti", **III. Genç Akademisyenler Buluşması**, 26–28 Haziran 2009, İstanbul.

* Dr., Süleymaniye Vakfı, Din ve Fitrat Araştırma Merkezi, yabdurrahman@gmail.com

The Legal Judgement Rights of Non-Muslims in Islamic Law: Example of “The Ottoman Family Law Decree”

According to Islamic Law, Non-Muslim citizens have legal autonomy rights in Islamic countries. These autonomy rights are granted to Non-Muslims by the Qur’anic provisions and Prophet’s implementations. Muslim jurists have different views about the nature of this autonomy; however, there is no dispute on the existence of the autonomy and special rights. The first example of this autonomy is seen in the Constitution of Medina which is legislated between the Jews, the Pagan Arabs and the Muslims after the Prophet’s migration from Mecca to Medina.

In modern times, we can see some similar applications of this autonomy such as the Ottoman Family Law Decree which is accepted in 1917 in order to regulate the family law of the Muslim, Christian and Jew citizens of Ottoman Empire. The Ottoman Family Law Decree is not only important for showing the principles of relations with Non-Muslims in Islamic Law, but for being a model for the modern multicultural societies. In this regard, the 1917 Decree is as important as for the Muslims and for the Non-Muslims in Ottoman Empire. The decree was prepared by a commission consisting of Jewish, Muslim and Christian scholars and jurists under the hard conditions of World War I. The Muslim, the Jewish and the Christian Family Laws were regulated in this same Decree.

In this study, the Non-Muslim legal autonomy in Islamic Law is briefly mentioned and handled in the context of the 1917 Ottoman Family Law Decree and its articles about the Jews and the Christians. Although it remained in force for a very little period of time, the decree is acknowledged as of great importance regarding its affects and outcomes. After the abrogation of this decree in Turkey, it was applied in many countries such as Syria, Lebanon, Jordan and played a big role on these countries’ legislation.

Keywords: Ottoman, Family Law, Decree, Minorities, Non-Muslims, Ottoman Christians, Ottoman Jews

Giriş

Günümüz dünyasında küreselleşmeyle de paralel olarak geçmiş yüzyıllardakinden çok daha yoğun bir şekilde farklı din ve kültüre mensup insanlar birlikte yaşamaktadırlar. Bu farklı din ve kültürlere mensup bireylerin birlikte yaşamalarından / yaşama mecburiyetlerinden dolayı gerek dini inanç ve kültürlerini istedikleri şekilde yaşamaları gerekse toplumla bütünleşmeleri (entegre olmaları) noktasında devlet ve kurumlarıyla bireyler açısından çeşitli problem ve zorluklar olduğu bir gerçektir. İslâm’ın bu noktada gayrimüslimlerle ilişkide öngördüğü hukûkî

özerklikle bunun İslâm tarihindeki çeşitli örneklerinin günümüz çok din ve kültürlü toplumlarına da örnek olacağı muhakkaktır. Bu makalede İslam hukukunda gayrimüslimlerin hukûkî özerkliklerinin İslâm hukuku ve özellikle de Osmanlı-İslâm Aile Hukuk tarihinde önemli bir yere sahip 1917 tarihli Aile Hukuku Kararnâmesi² çerçevesinde alınarak kararnâmedeki Hıristiyan ve Yahudi azınlık vatandaşların aile hukuklarına ilişkin maddelerinin bu çerçevede ele alınarak değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Üç kısımdan oluşan makalenin ilk bölümünde İslâm ve Osmanlı hukukunda gayrimüslimlerin hukûkî durumlarına özellikle Kur'an'ın konuyla ilgili hükümleri ve Peygamber (sav)'in Medine'deki uygulaması bağlamında kısaca ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1839 yılında başlayan Tanzimat dönemiyle birlikte hukûkî alanda değişme başlamış ve bu değişime paralel olarak ülke içindeki gayrimüslim cemaatlerin sosyal ve hukûkî yapılarında da birtakım değişiklikler olmuştur. Bu değişimle kararnâmenin³ önem ve hazırlanmasına etki eden faktörlerin daha iyi görülebilmesi için makalenin ikinci bölümünde kararnâmenin hazırlanış sürecinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise, kararnâmedeki, Osmanlı Devleti vatandaşı Hıristiyan ve Yahudilerin âile hukuklarını kanunlaştırarak düzenleyen maddeler gayrimüslimlerin hukûkî özerklikleri bağlamında değerlendirilmiştir.

Kararnâmenin gayrimüslimlerle ilgili maddelerini incelerken karşılaşılan çeşitli zorluklarda bulunmaktadır. Kararnâmenin, I. Dünya savaşının zor şartlarında hazırlanmasından dolayı gayrimüslimlerle ilgili maddeleri hazırlayan alt komisyonun çalışmaları hakkında etraflı bilgiye ulaşılamamış olması önemli bir eksikliktir. Bunun yanında kararnâmeyle ilgili çalışmalarda⁴ gayrimüslimlerle ilgili maddelerin

---

² Osmanlı Aile Hukuku Kararnâmesi ile gerekçesi için bkz. *Düstûr: İkinci Tertip*, II, İstanbul, ss. 762-781; "Hukûk-ı Aile Kararnâmesi", *Cerîde-i İlmîyye*, IV, nr. 34, İstanbul: 1336/1918, ss. 986-1021; *Nikâh-ı Medenî ve Talak Hakkında Hukûk-ı Aile Kararnâmesi*, İstanbul, Matbaa-i Orhaniyye, 1336/1918. Kararnâmenin Latinize edilmiş transkripsiyonları için bkz. Çeker, Orhan, *Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*, Konya: Mehîr Vakfı Yayınları, 1999, ss. 23-104; Aydın, M. Âkif, *İslâm-Osmanlı Âile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985, ss. 245-281.

³ Çalışmamızda "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi" ifadesi zaman zaman kısaltılarak "Kararnâme", "HAK" şeklinde yazılacağı gibi Esbâb-ı Mûcibe Lâyhâsı şeklindeki gerekçesi de sadece "gerekçe" diye ifade edilecektir.

⁴ Kararnâme üzerine yapılan önemli çalışmalar şöyledir: Aydın, *İslâm-Osmanlı Âile Hukuku*; Kayabaş, Ebru, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi İtibarıyla Aile Hukukunun Gelişimi: Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 2009.; Ünal, Mehmet, "Medeni Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 34, Ankara, say. 1-4, Ankara, 1977, ss. 195-231; Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları,

muhtevasına ve hukûkî yönüne ilişkin herhangi bir araştırma ve değerlendirmenin de yapılmaması bu konudaki bir diğer eksikliklerdir. Hiç şüphesiz başta aile hukuku olmak üzere gayrimüslimlerin hukûkî özerkliklerine ve durumlarına ilişkin sağlıklı değerlendirme yapmak ancak Hahamhâne⁵ ve Patrikhâneler⁶ tarafından tutulan sicil ve arşivlerle ilgili çalışmaların tamamlanmasıyla mümkün olacaktır. Başta Osmanlı sınırları içinde olmak üzere dönemin gayrimüslim dergi ve gazetelerinin de dikkatli bir şekilde incelenmesi de konuyla güvenilir sonuçların ortaya çıkmasına, çalışmamızla ilgili olarak da kararnameyedeki gayrimüslimlerle ilgili maddelerin daha sağlıklı ele alınması imkânını sağlayacaktır.

I. İslâm-Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukûkî Durumu

A. İslâm Hukukunda Gayri Müslimlerin Hukûkî Durumu

İslâm Hukuku'na göre İslam ülkesinde yaşayan insanlar esas itibariyle “Müslüman” ve “Müslüman olmayan” şeklinde, Müslüman olmayanlar da devlet içerisindeki konumlarına göre “zimmî” ve “müste'men” şeklinde ikiye ayrılırlar. Zimmîler, İslâm ülkesinin gayrimüslim vatandaşlarıdır. İslâm hukukçularına göre zimmîler, İslâm devletine bağlılığı kabul eden ve cizye denilen himâye veya askerlik vazifesinden muafiyet vergisini veren ve diğer Müslüman vatandaşlar gibi din ve vicdan hürriyeti; can, mal ve namusunun korunması hakkına sahip gayrimüslim İslâm ülkesi vatandaşlarıdır⁷. Müste'menler de, ticaret yapmak ya da turizm gibi başka bir amaç için İslâm ülkesine gelen ve kendilerine oturma izni verilen yabancıdır⁸.

1974, ss. 292-305; Alhalalshah, İbrahim, “Ürdün Ahval-i Şahsiyye Kanunu'nun Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi ile Mukayesesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009; Tucker, Judith E., “Revisiting Reform: Women and the Ottoman Law of Family Rights, 1917”, *The Arab Studies Journal*, vol. 4, nr. 2, 1996, pp. 4-17.

⁵ Haham, hahambasilik ve hahamhane ile hukuki yetki ve görevleri hakkında ayrıtı için bkz. Doğan, Hatice, *Osmanlı Devleti'nde Hahambaşılık Müessesesi*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş., 2003, ss. 73-111; Olgun, Ülkühan, *Osmanlı Son Dönemi Yahudilik ve Hahambaşılık*, İstanbul: Giza Yayınları, 2009, ss. 55-95.

⁶ Mahfuz Söylemez, Mehmet, “Kalebend Cezası Bağlamında Osmanlı'da Patrikhanenin Yargılama ve Ceza Ehliyeti Üzerine Bazı Notlar”, *İstanbul Tecrübesi: Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşamaları*, 2010, ss. 135-156.

⁷ Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fi dâri'l-İslâm*, Bağdad: Mektebetü'l-Kudüs, 1982/1402, s. 22 vd.; Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdâresi*, trc. Kemal Kuşçu, 5. bs., İstanbul: Beyan yayınları, 1998, s. 395 vd.

⁸ Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 46 vd.; Cemâleddin, Halil ve Asador, Hırand, *Ecânibinin Memâlik-i Osmâniyyede Hâiz Buldukları İmtiyazât-ı Adliyye*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1331, s. 35 vd.; Ercan,

Kur’ân-ı Kerim’den İslâm ülkelerinde yaşayan gayrimüslim vatandaşların hukûkî özerkliğe sahip olarak kendi hukuklarını ve dinlerini uygulama hak ve yetkilerinin olduğu anlaşılmıştır. Ayette, “***Dinde zorlama yoktur***”⁹ denilerek dinin özünün iman olduğu ve hiçbir zorlamanın söz konusu olmadığı belirtilmiştir. İslam’da imanın temeli, bir şeyi içten kabul etmek yani kalp ile tasdik olduğundan hiç kimse bir inancı kabule veya inkâra zorlanamaz. İbadetlerde de niyet şart olduğundan ve niyetin de yerinin kalp olmasından dolayı zorla da ibadet yaptırılması söz konusu değildir. “***Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, istersen onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Allah adil olanları sever***”¹⁰ âyeti İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslimlerin Müslümanlara (dava açarak) başvurmadıkları takdirde gayrimüslimlerin kendi hukuklarıyla baş başa bırakılacaklarına ve dava açtıklarında da Müslümanların mahkemelerinin hüküm verip vermeme serbest olduğuna delil getirilmiştir¹¹. İslâm ülke vatandaşı olsun veya olmasın gayrimüslimlerle ilişkideki kırmızıçizgileri belirten, “***Allah, din hususunda sizinle savaşmayan ve sizi yurduzdan çıkarmayan kimselere iyilik etmenizi ve değer vermenizi yasaklamaz. Allah değer bilenleri sever.***”¹² âyetinden de açıkça savaş halinde olunmayan gayrimüslimlerle iyi ilişkiler kurma gerektiği belirtilmiştir. Bu çalışmanın kapsamı sadece İslâm ülkesinde yaşayan gayrimüslimler hukûkî özerklikleri olduğundan burada İslam ülkesinde yaşamayan gayrimüslimlerle ilişkiler ele alınmamıştır¹³.

Peygamber (sav)’in de, İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslimlere iyi davranılması emrettiği, onların hak ve hukuklarına riayet edilmesi hususunda sahabeyi uyardığı görülmektedir. Peygamber (sav)’den nakledilen, “***Her kim bir zimmîye zulmeder veya gücü üzerinde bir sorumluluk yüklerse o kimsenin***

Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara: Turhan Kitapevi, 2001, s. 18–19 vd.

⁹ Bakara, 2/256.

¹⁰ Maide, 5/42.

¹¹ Yılmaz, Hüseyin, *Kur’an’ın Işığında Müslim-Gayrimüslim Münasebetleri*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1997, s. 152 vd.; Özel, Ahmet, *İslam Hukukunda Milletler Arası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1982, s. 322. İlgili diğer ayetler için bkz. el-Kâfirûn 109/1-6, el-Mümtehine 60/8-9.

¹² Mümtehine, 60/8.

¹³ Gayrimüslimlerle ilişkiler noktasında önemli bir çalışma için bkz. Bayındır, Abdülaziz, “Gayr-i Müslimlerle İlişkiler”, http://www.suleymaniyevakfi.org/bulten/gayr-i-muslimlerle-iliskiler.html#_ftn1 (29.10.2012).

hasmıyım.”¹⁴, “*Bir zımmîyi haksız yere öldüren cennetin kokusunu alamaz*”¹⁵ gibi rivayetler bunlardan sadece bir kaçıdır.

Gayrimüslimlerin hukûkî özerklikleriyle ilgili Peygamber (sav) zamanındaki en iyi örnek uygulama hiç şüphesiz 622 yılında Mekke’den Medine’ye hicretten sonra Medine’de başlayan uygulamadır. Burada, Müslümanlar, müşrik Araplar ve Yahudiler arasında Medine’de yaşayan Müslüman, Yahudi, Hıristiyan ve Müşrik Arap kabileleri arasında hicretin 1. veya 2. yılı yapıldığı düşünülen Medine sözleşmesi adında bir sözleşme yapılmıştır ¹⁶. Bu sözleşme, Muhammed Hamidullah'a göre, elli iki maddeye ayrılacak nitelikte olup bunlardan 1-23’ü Müslümanlar, 24–47 maddeleri gayrimüslimlerle ilgili konuları içermektedir¹⁷.

Sözleşmenin ilk maddesinden bunun sadece Müslümanlarla Yahudiler arasında olmadığı bunlar dışında çok farklı grupları kapsadığı anlaşılmaktadır. İlk madde, “*Bu kitap, Peygamber Muhammed tarafından Mekke ve Medine’li Müminler ve Müslüman ve bunlara tâbi olanlarla yine onlara sonradan iltihak etmiş olanlar ve onlarla beraber cihat edenler için (olmak üzere tanzim edilmiştir.)*” şeklindedir. İkinci maddede bunların diğer insanlardan farklı toplum olduğu “*İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet teşkil ederler.*” şeklinde belirtilerek derken İslam ülkesi toplumunu ifade etmiş olmaktadır¹⁸. Sözleşmedeki benzer bir ifade, “*Benû Avf Yahudileri Müminlerle birlikte bir ümmet teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müminlerin dinleri kendilerinedir. Buna mevlâları (dost ve anlaşma içinde oldukları) ve bizzat kendileri dâhildirler.*”¹⁹ şeklindedir. Ülkedeki toplumun tamamını ilgilendiren, faiz, öldürme ve esirle ilgili hükümlerde

---

¹⁴ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’as b. İshâk el-Ezdî, *Sünenü Ebî Dâvud = es-Sünen*, Dârü’l-Kütübî’l-Arabî, Humus, 1973/1393, “Harac”, 33; Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitâb’ul-Harac*, Matbaatu’s-Selefiyye: Kahire 1302, s. 203–204.

¹⁵ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiü’s-sahîh = es-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Boğa, 3.bs., Dâru İbn Kesir, el-Yemâme, Beyrut 1987/1407, “Cihad”, 90.

¹⁶ Bu sözleşmeyi, İbn İshak (ö. 151/768), Ebû Ubeyd (ö. 224/838), İbn Ebî Heyseme (ö. 279/892), tam metnini rivayet etmişlerdir. İbn Seyyidnas (ö. 734/1333) ile İbn Kesir (ö. 774/1372) ise İbn İshak’tan naklettiklerini açıklayıp senedine yer vermeden yazmışlardır. Beyhâkî (ö. 458/1065) sözleşmenin Müslümanlarla ilgili maddelerine isnadıyla beraber yer vermiştir. Sözleşme hadis kitaplarında bütün halinde yer almamakla birlikte bazı muhaddisler bazı cümlelerine kitaplarında yer vermişlerdir. Bu konuda sözleşmenin intikalinin güvenilirliğiyle ilgili bkz. Hamidullah, *Mecmûatü’l-vesâik*, s. 57 vd Bostancı, Bostancı, Ahmet, *Hz. Peygamber’in Gayrimüslimlerle İlişkileri*, Rağbet Yayınları: İstanbul, 2001, s 16 vd

¹⁷ Hamidullah, *Mecmûatü’l-vesâiki’s-siyâsiyye li’l-ahdi’n-Nebevî ve’l-Hilâfe*, Dâr’ün-Nefâis, Beyrut, 2001, s. 57–65.

¹⁸ Müslüman hukukçular, İslam devletinin ülkesi için “dâru’lislâm” tabirini kullandıkları gibi, devletin nüfus unsuru için de “dâru’lislâm ehli” tabirini kullanmışlardır. Ayrıntı için bkz. Özel, *İslam Hukukunda Milletler*, s. 322.

¹⁹ Medine Sözleşmesi, md. 25.

ise İslam devletinin otoritesine uyacaklarının belirtildiğini görmekteyiz. “Üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey, Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.”²⁰, “Bu sahifede gösterilenler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut münazaa vakalarının Allah'a ve Peygamber Muhammed'e götürülmeleri gerekir.”²¹ ve faizle vb. haksız kazanç yollarıyla ilgili olarak, “Haksız şekilde kazanç temin edenler, sâdece kendi nefesine zarar vermiş olurlar”²² ve devamındaki “Bu kitap haksız fiil veya cürüm işleyen (ile ceza) arasına engel olamaz.”²³ ifadeleriyle belirtilmektedir. Sözleşmenin amme hukuku ile ilgili konuları düzenleyici kaideler getirdiği, devlet iktidarını teşkil ve tesis etmekte ve umumî hatlarıyla icra ve kaza fonksiyonlarıyla ilgili meseleleri ele alarak muhtelif grupları tâbi olacakları hukuk hususunda özgür bıraktığı görülmektedir²⁴.

Hamidullah, İslam devletine Medine'deki gayrimüslimlerle ilgili olarak, bir temyiz mahkemesi gibi, sadece harb, sulh ve bazı davaların devlet reisince tekrar ele alınması gereken işler tevdi edildiğini aşağıdaki gibi belirtmektedir:

"Devletin idaresi altında yaşayanlar sadece nikâh, talak ve veraset gibi dini ve ailevi meselelerde değil ticârî, cinâî ve diğer medeni meselelerde bağımsız idiler. Şayet herhangi bir davada tarafların her ikisi de Yahudi olursa başkanı bir Yahudi olan mahkemeye müracaat ederler; mahkeme Yahûdi kanunu ile amel eder, devlet reisine müracaat etmeksizin hükmünü bizzat tatbik ederdi."²⁵

Bazı İslam hukukçuları ise onların hukûkî hürriyetinin sadece hukuk davalarında olup, cezâî sahada söz konusu olmadığı görüşündedir²⁶. Ayrıca, Medine sözleşmesinin Yahudilere hukûkî muhtariyet getirdiği konusunda günümüz müelliflerinin hemfikir olduğu da görülmektedir²⁷. Bunun dışında Peygamber (sav) zamanında Bahreyn, Yemen, Hecer Mecusileri, Necran Hıristiyanları, Ezruh, Makna, Hayber ve Eyle gayrimüslim topluluklarıyla yapılan çeşitli zimmet akitleri de bulunmakta ise de çalışmamızın kapsamını göz önünde bulundurarak bunlara

---

²⁰ Medine Sözleşmesi, md. 23

²¹ Medine Sözleşmesi, md. 42

²² Medine Sözleşmesi, md. 46.

²³ Medine Sözleşmesi, md. 47.

²⁴ Bostancı, *Hz. Peygamber'in Gayrimüslimlerle İlişkileri*, s. 36 vd.

²⁵ Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, s. 141.

²⁶ Özel, *İslam Hukukunda Milletler*, s. 334.

²⁷ Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, s. 141 vd.; Özel, *İslam Hukukunda Milletler*, s. 198 vd.; Attar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara, 1991, s. 227.

girmiyoruz²⁸.

İslam hukukuna göre, İslam ülkesinin gayrimüslim vatandaşları olan zimmîler, aile ve miras gibi özel hukuk alanında isterlerse kendi kânun ve hâkimleriyle çalışan mahkemelerini kurarak hukûkî davalarına burada bakabilirler. Bunun yanında gayrimüslimler kendi istekleriyle kendi mahkemeleri yerine Müslümanların mahkemelerini de tercih etme hakkına sahiptirler. Zimmîler bazı hak ve sorumluluklar açısından (askerlik görevinden ve zekâttan muaf olmaları, cizye ile sorumlu olmaları vb.) Müslüman vatandaşlardan farklılık taşımakla birlikte devlet hizmetinde idari göreve tayin edilebilir ve memuriyet görevinde bulduklarında aynı şekilde Müslümanlar gibi maaşları ödenir. Bu durumdan farklı olarak doğrudan doğruya dînî ve egemenlikle ilgili devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, İslâm mahkemesi hâkimliği, imamlık gibi görevlere seçilememekte ve atanamamaktadırlar²⁹. Bununla birlikte Mâverdî (v. 450/1058) ve Ebû Ya'la el-Ferrâ (v. 458/1066) gibi bazı İslâm hukukçuları, devlet başkanının Müslüman olmak şartıyla gayrimüslimlerin de İslam ülkesinde, devlet başkan yardımcılığı da dâhil idari göreve atanabilecekleri görüşündedirler³⁰.

B. Osmanlı Hukuku'nda Gayri Müslimlerin Hukûkî Durumu

Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslimlerle olan ilişkilerin büyük ölçüde İslâm Hukuku'nun öngördüğü çerçevede yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Gayrimüslimler sahip oldukları hukûkî özerklik gereğince özel hukuka ilişkin davalarını kendi mahkemelerine götürebilirlerdi³¹. Gayrimüslim cemaat mahkemeleri genelde evlenme, boşanma, miras, vergi gibi davalara bakabilmekle birlikte çeşitli ceza ve ağır suçlarla ilgili davalarda yetkileri yoktu. Davalara genellikle hahambaşılar, patrikler ve vekilleri ya da onların atadıkları görevliler bakardı. Davanın zimmî mahkemelerinde görülebilmesi için davalı ve davacının zimmî olması gerekmektedir. Taraflardan biri Müslüman olur veya zimmîlerden

---

²⁸ Bu konuda ayrıntı için bkz. İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Beyrut, 1992-93, VII, s. 563; es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Kahire, 1324, XII, s. 61; Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâik*, s. 72, 115-124; Ebû Yusuf, *Kitâb'ul-Haraç*, s. 77 vd.; el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, Kahire, Matbaatu'l-Cennet, I, s. 76.

²⁹ Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'ânın Yönetimi*, İstanbul, Risale Yayınları, 1990, s. 20; Ayengin, Tevhit, *İslâm ve İnsan Hakları*, İstanbul, Ravza Yayınları, 2007, s. 78-90, 186-197.

³⁰ el-Maverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Habib, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1985, s. 31; Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi*, s. 139.

³¹ Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde*, s. 18 vd.

biri Müslüman mahkemesinin davaya bakmasını talep ederse bu durumda davaya Müslüman mahkemesi bakardı³². Zimmîlerin üst dereceli din adamlarının çeşitli suçlardan yargılanması ise Divân-ı Hümâyün'da olurdu³³.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat sonrası dönem, birçok açıdan olduğu gibi hukûkî açıdan da kendine has özellikler taşımaktadır. Tanzimat dönemi hukuk sahasında da bir ikilik (dualite) taşımaktadır. Bu dönemde İslâm Hukuku'nun yanında Avrupa'dan iktibas edilen kânunlar da uygulanmaya başlanmıştır. Bir taraftan İslâm hukuku, diğer taraftan kaynağını Avrupa Hukuku'ndan özellikle Fransız Hukuku'ndan alan çeşitli kânun ve nizamnâmeler (1850 tarihli Fransız Ticâret Kânunu, 1864 Usûl ve İcrâ Kânunları gibi) uygulanmaya başladı. Bunun yanında, İslâm Hukuku'nun kanunlaştırılması hızlanmış ve tamamen yerli ve İslâm Hukuku'na dayanan çeşitli kanunlar çıkarılmaktaydı. 1831- 1839 yılları arasında tımar sistemi kaldırıldıktan sonra mülkiyeti devlete kullanımı halka ait miri arazilerin oluşturduğu toprak hukukunu tanzim eden 1858 tarihli İslâm hukuku kaynaklı Arazi Kanunnâmesi hazırlanarak yürürlüğe girdi. Bundan sonra, 1868 yılında Hanefî mezhebi esaslarına göre bir kanun olarak hazırlanan Mecelle yürürlüğe konuldu. Ancak Mecelle'de şahsın hukuku, âile hukuku ve miras hukuku gibi medenî hukukun esaslı kısımları bulunmuyordu³⁴. Bu sebeple Mecelle'ye muhtevâ açısından bir takım eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştirilerden birisi de onun âile hukukunu kapsamaması yönündedir³⁵. Nitekim 1917 tarihli Hukûk-ı Âile Kararnâmesi ile bu boşluğun doldurulmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

II. Kararnâmenin Hazırlanış Süreci, Önemi ve Sistematiği

Kararnâmenin hazırlanmasına etki eden hukûkî, siyasî, kültürel ve ekonomik çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bunlardan birisinin de İttihat ve Terakki Fırkası'nın hukuk alanında düşünülen reform projeleriyle iş başına gelmiş olmasının

---

³² Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, s. 247; Gradeva, Rossitsa, "Orthodox Christians in the Kadı Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century", *Islamic Law and Society*, IV, 1 (1997), s. 41.

³³ Ekinci, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2004, s. 313.

³⁴ Cin., *İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Evlenme*, s. 280-290.

³⁵ Kayabaş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi İtibarıyla Aile Hukukunun Gelişimi*, s. 42.

da etkili olduğu kabul edilmektedir³⁶. Kararnâmenin hazırlanmasında önemli bir etken de İmparatorluk içindeki hukuk ve kaza çokluğuna son verme ve bu sahalardaki birliği temin etme ihtiyacıdır. Osmanlı devletinde hayli eski bir geçmişi olan kapitülasyonlarla İmparatorluk dâhilinde daha ziyade ticari maksatlarla bulunan yabancılara, hukukî ve yargısal imtiyazlar tanınmıştı. Yabancılar (müste'menler) bilhassa medeni hukuk sahasında kendi konsolosluk mahkemelerinde ve kendi hukuklarına göre muhakeme edilmekteydiler³⁷.

I. Dünya Savaşı esnasında, 1916 yılında, Mecelle'de eksik kalan yerleri tamamlamak, hem de Avrupa hukuklarından iktibas edilerek hazırlanan bazı kanunları yerlileştirmek amacıyla çeşitli komisyonlar kurulmuştu. Bu komisyonlardan birisi de Âile Hukuku Komisyonu'dur. 22 Mayıs 1916 yılında ilk toplantısını yaparak çalışmalarına başlayan bu komisyon, 1917 yılına kadar Aile Hukuku Kararnamesi'ni hazırlamıştır. Kanunları düzenlemek ve hazırlamak maksadıyla kurulan komisyonlardan görevini ilk tamamlayan bu komisyon, Mahmut Esat Bey'in başkanlığında (Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerden oluşan) üç alt komisyona ayrılmıştı³⁸. Komisyona konuyu iyi bilen ve bu dinlerin, yetkili ve saygıdeğer kabul edilen üyeleri toplantıya çağrılarak kararnâme hazırlanmaya başlanmıştır³⁹. Yahudi ve Hıristiyanların kendi hukûkî düzenlemelerinin hazırlanmasının, onlara bırakılması her ne kadar kararnâmenin yargı birliğini sağlasa da onlara sağlanan hukûkî özerkliğin savaş döneminde bile devam ettiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Kararnâme, gerek üçlü bir komisyon tarafından üç din mensubu vatandaşların hukukları gözetilerek hazırlanmış olması açısından önem taşımakla birlikte, yargı birliği sağlaması açısından da önemlidir. Kararnâmenin özelliklerinden birisi de, İslâm Âile Hukuku alanında ilk kanunlaştırma hareketi olması⁴⁰ ve Osmanlı Devleti'nin son kanunlaştırma hareketi olması ve

---

³⁶ Aydın, "Hukûk-ı Âile Kararnamesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), 1998, XVIII, s. 314.

³⁷ Aydın, *İslâm-Osmanlı Âile Hukuku*, s. 156.

³⁸ Hukuk-ı Aile Komisyonu Isparta mebusu Mahmut Esat Efendi, Fetvahâne mümeyyizlerinden Hâfız Şevket Efendi, Mentеше mebusu Mansurizâde Said Bey, Şurâ-ı Devlet azasından Ali Baş Hanbe (Hampa) Efendi ve Mahkeme-i Evkaf Kadısı Mustafa Fevzi Efendi'den oluşmaktaydı. Komisyon ve çalışmaları için bkz. *Ceride-i Adliyye*, İstanbul: Adalet Bakanlığı, 1339-1441, XII, 149, s. 23-30.

³⁹ Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu: 1839-1914*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 208 vd.

⁴⁰ Mısır'da Kadri Paşa tarafından hazırlanan *Ahvâl-i Şahsiye* isimli bir tasarı kanunlaşmamıştı. Sûdan'da çıkarılan bazı genelgeler hukukçular tarafından âile hukuk kodu olarak kabul edilmemektedir. Aydın, *İslâm-Osmanlı Âile Hukuku*, s. 450.

hazırlanırken, Mecelle'nin aksine tüm İslâm mezheplerinden istifade edilerek hazırlanmış olmasıdır.

Kararnâme 157 maddeden oluşmakta olup tespitlerimize göre yaklaşık 60 maddesi doğrudan Hıristiyan ve Yahudilerin âile hukuklarını düzenlemektedir. Her üç din mensupları için genel hükümler içeren ortak maddelerin olduğu da düşünülürse gayrimüslimlerle ilgili maddelerin sayısı bir hayli artmaktadır. Kararnâme aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi evlenme ve boşanma şeklinde iki kitaptan oluşmakta, sonra da her bir kitap çeşitli bab ve fasıllara ayrılmaktadır. Kararnâmenin sistematüğini içerdiği konularla birlikte aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

Birinci Kitap: Nikâh / Evlenme Hakkındadır

Birinci Bab

Birinci Fasıl: Nişanlanmak Hakkındadır (1–3 md.)

İkinci Fasıl: Nikâh Ehliyeti Hakkındadır (4–12 md.)

İkinci Bab

Birinci Fasıl: Evlenilmesi Yasak Olanlar Hakkındadır (13–19 md.)

İkinci Fasıl: Yahudilerle İlgili Evlenilmesi Yasak Olanlar Hakkındadır (20–26 md.)

Üçüncü Fasıl: Hıristiyanlar Hakkında Evlenilmesi Yasak Olanlar (27–32 md.)

Üçüncü Bab

Birinci Fasıl: Nikâh Akdi Hakkındadır (33–39 md.)

İkinci Fasıl: Hıristiyanlarla İlgili Nikâh Akdi Hakkındadır (40–44 md.)

Üçüncü Fasıl: Denklik (Kefâet) Hakkındadır (45–51 md.)

Dördüncü Bab

Birinci Fasıl: Nikâhın Geçersizliğı Hakkındadır (52–58 md.)

İkinci Fasıl: Yahudilerle İlgili Nikâhın Geçersizliğı Hakkındadır (59–62 md.)

Üçüncü Fasıl: Yahudilerle İlgili Nikâhın Geçersizliğı Hakkındadır (63–68 md.)

Beşinci Bab

Birinci Fasıl: Nikâhın Hükümleri Hakkındadır (69–77 md.)

İkinci Fasıl: Hıristiyanlarla İlgili Nikâhın Hükümleri Hakkındadır
(78–79 md.)

Altıncı Bab

Birinci Fasıl: Mehir Hakkındadır (80–91 md.)

İkinci Fasıl: Nafaka Hakkındadır (92–101 md.)

II. Kitap: Boşanma Hakkındadır

Birinci Bab

Birinci Fasıl: Genel Hükümler Hakkındadır (102–110 md.)

İkinci Fasıl: Ric'î Talak ve Bain Talak Hakkındadır (111–118 md.)

Üçüncü Fasıl: Tefrik (Hâkimin Boşaması) Hakkındadır (119-131
md.)

İkinci Bab

Hıristiyanların Boşanması Hakkındadır (132–138 md.)

Üçüncü Bab:

Birinci Fasıl: İddet Hakkındadır (139–149 md.)

İkinci Fasıl: İddet Bekleyen Kadının Nafakası Hakkındadır
(150–154 md.)

Çeşitli Konulara Dâir Maddeler (155–157 md.)

Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası = Kararnâme Gereğçesi

III. Gayrimüslimlerle İlgili Maddeler ve Değlendirilmesi

Kararnâme yürürlüğe girene kadar Osmanlı ülkesindeki gayrimüslim vatandaşlara verilen hukûkî özerklik çerçevesinde onların özel hukukuna ilişkin davalarına kendi cemaat mahkemelerinde bakılmaktaydı. Osmanlı ülkesinde bulunan yabancılar da özellikle medeni hukuk sahasında kendi konsolosluk mahkemelerinde ve kendi hukuklarına göre muhakeme edilmekteydiler. 1914 yılında tek taraflı olarak kapitülasyonların kaldırılmasıyla konsolosluk mahkemelerinin yargısal yetkileri kaldırılmış olmakla birlikte cemaat mahkemelerinin yetkilerine dokunulmamıştı⁴¹. Bu kararnâmeyle birlikte ülke içinde

⁴¹ Aydın, *İslâm-Osmanlı Âile Hukuku*, s. 156.

yargı birliği sağlanmış ve müslümanların aile hukukları kanunlaştırıldığı gibi gayrimüslimlerin de kendi uygulaya geldikleri hükümlerde kanunlaştırılmıştır. Kararnâme'nin gerekçesinde kararnâmeden önceki durum açıklanarak neden böyle bir kararnâmeye gereklilik duyulduğu üzerinde durulmaktadır:

“Mecelle'nin aile hukukuyla ilgili hükümleri içermemektedir. Müslümanlar için olduğu gibi memleketimizde bu hususta farklı din mensuplarının kendi dinlerine ait hükümler de tedvin edilerek kanunlaştırılmamıştır. Bu nedenle şer'î hukuku bilen müslüman hâkimlerin bu dinlere ait hükümler hakkında bilgi sahibi ve vakıf değildirler. Bu nedenle daha önce gayrimüslim rûhânî reislerine (gayrimüslim cemaat liderlerine) yargılama hakkı verilmişti. Bu verilen yargılama hakkı nikâh, boşanma ve onun tamamlayıcısı olan nafaka meseleleri konusundadır.”⁴²

Görüldüğu neden daha önce yargı birliğine gidilmediği, neden gayrimüslim cemaatlere yargı hakkı (bir anlamda hukûkî özerklik) verildiğine ilişkin gerekçeler zikredilmektedir. Mecelle'nin kanunlaştırılmasından önce ilgili konularla ilgili kanunlaştırma yapılmadığı için gayrimüslimlere verilen hukûkî özerkliğin daha da geniş olduğu, mecelle'nin yürürlüğe girmesiyle bunun sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Kararnâme öncesinde neden böyle bir kanunlaştırma yapılmamış olmasının gayrimüslimlerin hukuklarının tedvin edilmiş olmaması ve müslüman hâkimlerin gayrimüslimlerin inançlarına uygun hüküm vermek için yeterli bilgi ve donanıma sahip olmamalarıyla açıklanması da bu noktada dikkat çekicidir.

Yukarıda belirtildiği gibi kararnâmeyle birlikte gayrimüslim cemaat liderlerinin yargı yetkisi alınarak yargı birliğine gidilmiştir. Bu yönde düzenlemeye gidilmesinin sebepleride kararnâmenin gerekçesinde aşağıdaki gibi zikredilmektedir:

“... yargı yetkisinin, hükümetin ciddi bir teftişine tabi tutulmadan genel usûl ve muhakeme gibi fertlere güven verecek usûl ve kurullarla donatılmamış kişilere verilmesinin çeşitli sakıncalar taşıdığı açıklamaya muhtaç bir durum değildir. Gayrimüslimlerin tabi oldukları hükümlerin belirli, sabit ve herkesçe bilinen kaidelere istinat etmemesi itibariyle gayrimüslim fertlerin nikâh ve boşanmayla eşlerin nafakalarıyla alakalı bazı keyfi mahkûmiyetler karşısında kalınması tehlikesi bulunmaktadır... Gayrimüslimlerle ilgili hükümleri toplama, tertip etme ve düzenleme hususunda gayrimüslim uzmanların bilgi ve malumatlarından istifade edilmiştir.”⁴³

Kaza yetkisinin genel muhakeme usûl ve kaidelerine sahip olmayan rûhânî

⁴² Kararnâme Gerekçesi

⁴³ Kararnâme Gerekçesi

reislere verilmesinin ve bu yargı yetkisinin ciddi teftişe tabi tutulmamasının çeşitli mahzurlar taşıdığı, bu nedenle gayrimüslimlerin hukuklarının da kanunlaştırılması yoluna gidildiği belirtilmektedir.

Kararnâmede bazen Müslümanlarla ilgili bir hüküm belirtildikten sonra bunun Hıristiyanlar ya da Yahudiler için de geçerliği olduğu ya da ilgili hükmün Hıristiyan veya Yahudiler için geçerli olmadığı kayıtları yapılmaktadır. Örneğin, nişanlılık esnasında, taraflardan birinin nişanı bozması veya ölmesi durumunda erkeğin mehire sayılmak üzere verdikleriyle ilgili şöyle denilmektedir:

“Söz kesildikten sonra tarafeynden biri evlenmekten vazgeçer veya ölürse bu durumda nişanlının mehire sayılmak üzere verdiği şeyler mevcut ise aynen, telef olmuşsa bedeli geri alınabilir. Ancak hediye olarak taraflardan birinin diğerine vermiş olduğunu şeyler hakkında hibe hükümleri geçerlidir.”⁴⁴

Müslümanlarla ilgili olarak nişan hediyeleri hakkında bu şekilde düzenlemeye gidildikten sonra devamında zikredilen maddeyle ilgili, *“İkinci maddenin hükmü gayrimüslimlere ait drahoma hakkında da geçerlidir”*⁴⁵ denilmektedir.

Âile hukukunun üç din mensubu için de tamamen farklılık arz ettiği durumlarda ise ayrı ayrı fasıllar açılmaktadır. Örneğin, Müslümanlar için evlenme engeli olan durumlar, *“Evlenilmesi yasak olanlar hakkındadır”* şeklinde belirtildikten sonra, Yahudi ve Hıristiyanlardan nikâha engel durumlar ayrı ayrı belirtilmiştir.

Süt akrabalığının Müslümanlar için evliliğe engel bir durum olması, *“Bir erkek ile aralarında süt akrabalığı bulunan kadınların nikâhlanması önceki maddede zikredilen evlenilmesi, akraba mahrem kadınlar gibi ebedi olarak yasaktır.”*⁴⁶ denilerek belirtilmektedir. Hıristiyan ve Yahudilerle ilgili nikâha engel durum ve kişiler belirtilirken de süt akrabalığı hakkında, *“Süt emme (süt akrabalığı), nikâha engel durumlardan değildir”*⁴⁷ denilmektedir. Daha sonra her bir bölümde ilgili din mensuplarına özgü evlenilmesi yasak durum ve kişiler sayılmaktadır. Bu noktada tamamı Müslümanlarla ilgili hükümlerin hilafına olan Yahudilerle ilgili evlenme yasakları dikkat çekmektedir. Örneğin Yahudilerle ilgili,

---

⁴⁴ HAK, md. 2.

⁴⁵ HAK, md. 3.

⁴⁶ HAK, md. 18.

⁴⁷ HAK, md. 26, 32.

“Bir kimsenin, kardeşinin kız çocukları ve kardeşinin torunlarıyla evlenmesi yasak değildir”⁴⁸, “Çocuğu olduğu halde vefat eden erkek kardeşin karısıyla evlenmek yasaktır”⁴⁹, “Bir kimse hayatta olan boşadığı kadının kız kardeşiyle evlenemez”⁵⁰ gibi haller sayılmaktadır⁵¹. Dikkat edilirse bu hallerin tamamının İslam hukukunda farklı olduğu yani bir kişinin kardeşinin çocuk ve torunlarıyla evliliği caiz olmadığı gibi, eşi vefat etmiş kardeşinin hanımıyla evlenmesi de yasaklanmamaktadır. Ayrıca İslam hukukunda aynı anda iki kız kardeşle evlenmek haramken daha önce evlenip boşandığı veya kocası ölen kadının kız kardeşiyle de evlenmek yasak değildir.

Hıristiyanlarla ilgili bölümde de Hıristiyanlıktan kaynaklanan evlenme engelleri sayılmaktadır. Engeller arasında, “Bir kimse aynı anda iki veya daha fazla kadınla birlikte nikâhli olamaz”⁵², “Üç defa evlenen birisi dördüncü defa evlenemez”⁵³, “Evlilik sebebiyle oluşan evlilik engeli, nikahın ortadan kalkmasından sonra da aynı şekilde engel olarak kalır.”⁵⁴ “Vaftiz dolayısıyla oluşan akrabalık Hıristiyan mezheplerinin hükmü olarak evlilik engelidir.”⁵⁵ denilmektedir. Görüldüğü gibi vaftiz dolayısıyla oluşan akrabalık evlilik engeliyken, Müslüman ve Yahudiler için kaynaklanan bir durumun evlilik engeli olması söz konusu değildir.

Evlilik yaşıyla ilgili de her bir din mensubu vatandaş için ayrı ayrı hükümler getirilmiştir. Müslümanlarla ilgili evlilik yaşı, velinin izni, hâkimin izni gibi çeşitli durumlara göre zikredildikten sonra gayrimüslimlerle ilgili hükümlere geçilmektedir. Hıristiyanlarla ilgili, “Hıristiyanlarda yirmi iki yaşını tamamlamamış olan nişanlı erkek ile yirmi yaşını tamamlamamış olan nişanlı genç kızın nikâhının kıyılmasında velinin rızası şarttır.” denilmektedir.

Kararnâmeye kendi içinde bütünlük arzetmediği, hukûkî birlikten yoksun olduğu eleştirileri de getirilmiştir. Kanaatimizce, bu bir eksiklik olmadığı gibi aksine aile hukuku gibi farklı dinlerin çok farklı hükümler getirdiği bir konuda

---

⁴⁸ HAK, md. 22.

⁴⁹ HAK, md. 25.

⁵⁰ HAK, md. 20.

⁵¹ Yahudilikteki evlilik yasaklarıyla ilgili bir çalışma için bkz. Hasanov, Eldar, “Yahudî Hukukunda Evlilik Engelleri”, *Dinlerde Nikâh Sempozyumu: İzmir, 06-08 Nisan 2012*, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 2012, ss. 237-256.

⁵² HAK, md. 30.

⁵³ HAK, md. 31.

⁵⁴ HAK, md. 28.

⁵⁵ HAK, md. 29.

yapılan kanûnî düzenlemede olması gereken önemli bir özelliktir. Nitekim kararnâmeden daha önce 1883 tarihli Rusya Medeni Kanunu da farklı mezheplere farklı hükümler getirmesi yönünden bu noktada kararnâmeyle benzer niteliklere sahiptir⁵⁶.

Kararnâmenin gerekçesinde hukuk birliği fikrinin ilk bakışta çok hoş olduğu gözüktüğü ancak bunun birçok sakınca ve problemi birlikte ortaya çıkardığı şöyle belirtilmektedir:

“...Bu şekilde Müslümanların ne de gayrimüslimlerin ne de maslahatın gereklerine uygun olmaz. Yüzyıllardır aile ilişkilerini dini hükümlere göre düzenleyen bir topluluğun bütün adet ve uygulamalarını bir anda hiçbir yöntem, usül takip etmeksizin değiştirmek kanunu her türlü manevi kabul edilebilirlik ve nüfuzdan (etkilemeden) mahrum bıraktığı gibi uygulanabilirliğini de temelden bozar.”⁵⁷

Kararnâmenin Müslümanlarla ilgili maddelerinin hazırlanmasında, sadece Hanefî mezhebinden faydalanılmadığı, diğer mezheplerden de faydalandığına dikkat çekmiştik. Gayrimüslimlerle ilgili maddelerin hazırlanmasında da gayrimüslimler arasında mezhep farklılıklarının aza indirilerek genel hükümlerin kararnâmeye alındığı anlaşılmaktadır. Kararnâmede yer verilen gayrimüslimlerle ilgili hükümlerin hahamhâne ve patrikhâneler tarafından uygulanan hükümler olduğuyla belirtilmektedir. Kararnâmede, “*Gayrimüslimlere ait hükümlerin maddeleri de günümüzde hahamhane ve patrikhanelerce uygulanan ve muteber sayılan dini hükümlerden olduğundan bunlar hakkında ayrıca gerekçe verilmesine lüzum görülmemiştir*”⁵⁸ denilmektedir. Dolayısıyla Müslümanlar için yapıldığı gibi Hıristiyan ve Yahudi mezhep farklılıkları arasından da zamana ve toplumun ihtiyaçlarına en uygun olanların alınarak kanunlaştırıldığı belirtilmektedir. Buradan anlaşılan bir sonuç da bu zamana kadar hahamhâne ile Hıristiyanlığın çeşitli mezheplerine ait patrikhâneler tarafından uygulana gelen çeşitli hükümler bulunduğuudur. Aynı dine mensup mezheplerin hükümlerinden zamana en uygun olanların alınması hakkındaki kararnâmenin gerekçesindeki ifadeler şöyledir:

“Gayrimüslimler hakkında da onların kendi din ve mezheplerinden ilgili hükümler tespit edilerek bir araya getirilmiştir. Bir araya getirilen bu hükümlerden tüm din mensuplarını ilgilendiren ortak meselelerle ilgili ve

⁵⁶ Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 182.

⁵⁷ Kararnâme Gerekçesi.

⁵⁸ Kararnâme Gerekçesi.

kapsayıcı olanlar birlikte tedvin edilmiştir. Ve Müslümanlar hakkında yazılacak genel hükümlerden gayrimüslimlerin dinlerine uygun olmadıkları açık olan maddelerin de gayrimüslimleri kapsamadığı belirtilmiştir. Buna ilaveten gayrimüslimlere yönelik sadece onlara mahsus çeşitli hükümler de kararnamede ayrı ayrı belirtilmiştir. Bu şekilde onların kendi dini inançlarına riayet edilmiştir. Ayrıca bu yolla daha önce sayılan çeşitli mahzurların önüne geçmek bu şekilde mümkün olduğundan kanunname metni bu esaslar dikkate alınarak hazırlanmıştır...”⁵⁹

Nikâhın akdedilmesi hakkında Müslüman ve Yahudilerle ilgili “nikâh akdi için gerekli şartlar”, “şahitlerin durumu”, “nikâhtan önce ilan edilmesi”, “ tarafların veya vekillerinin bulunması” gibi haller sayıldıktan sonra nikâh akdini hâkimin veya yardımcısının (vekilinin) kıyması şartı getirilmiştir. Burada Hıristiyanların inançlarından kaynaklanan özel durumun olması sebebiyle düzenlemede bunun da dikkate alındığı görülmektedir. Müslüman ve Yahudilerin nikâh akdinin kıyılması kararnâmede, “*Nikâh esnasında nişanlı kadın veya erkekten birisinin ikametgâhi bulunan yerleşim yeri hâkimi veya vekili veya bunun özel izin ile yetkilendirdiği yardımcısı hazır bulunarak akitnameyi düzenleyerek kayıt altına alır.*”⁶⁰ şeklinde belirtilmektedir. Hıristiyanlarla ilgili nikâh akdinin keyfiyetiyle alakalı da, “*Hıristiyanların nikâh akdi, dini ayinlerine uygun şekilde rûhânî memur (din görevlisi) tarafından yerine getirilir.*”⁶¹ denilmekte ve devamındaki maddelerle ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Hıristiyanlara mahsus olmak üzere nikâhı kıyacak din görevlisinin akitten en az yirmi dört saat önce en yakın mahkemeye durumu haber vermesi gerektiği ve hâkimin veya görevlendireceği memurun da nikâh akdine gelerek nikâhı kayıt altına alacağı kararnâmede şöyle belirtilmektedir:

“Nikâhı kıyacak olan rûhânî memur (din görevlisi) durumu en az yirmi dört saat önceden bulunduğu yerleşim yeri mahkemesine haber vermeye mecburdur. Hâkim belirlenen vakitte nikâh meclisine (nikâh törenine) özel bir memur görevlendirerek kıyılacak nikâhı kendi özel defterine kayıt ve tescil ettirir.”⁶²

Kararnâme gerekçesinde Hıristiyanlıkta evlilik akdinin ruhani din adamı tarafından kıyılması gerekçesi ve bunun dini temeli, Romalılardan o güne kadar tarihi uygulamayla mevcut uygulamanın keyfiyeti tarihi süreçteki değişimle belirtilmektedir. Özellikle Hıristiyanlarda nikâh esnasında din adamının bulunmasının şart olduğu, İslâmiyet ve Yahudilikte bu şartın bulunmadığı, ilgili

⁵⁹ Kararnâme Gerekçesi.

⁶⁰ HAK, md. 37.

⁶¹ HAK, md. 40.

⁶² HAK, md. 43.

maddelerin de buna göre düzenlendiği kararnâmenin gerekçesinde şöyle belirtilmektedir:

“Tarafların rızasının nikâh akdi için yeterli olup olmadığında farklı din mensupları arasında çeşitli münakaşalar cereyan etmektedir. İslam dininde ise bu hususta asla tereddüte yer vermeyecek şekilde evlenecek kişilerin bu konudaki rızalarının nikâhta yeterli olduğu açıkça ifade edilmektedir. Fakat gayrimüslimlerin bir kısmında rûhânî reislerin (din görevlilerinin) nikâhı kıyacıkları hakkında genel inanç olduğundan buna riayet etmek gerekir. Bu nedenle de Hıristiyanların dinlerinin hükümlerinde din adamının nikâh esnasında mecliste bulunmasından başka bir şart da bulunmadığından buna göre düzenlenmiştir. Yahudilikte ise rûhânî reislerin (din adamlarının) nikâh akdinde bulunmaları nikâh için gerekli şartlardan değildir. Ve nikâhın daima açık beyine ile gerektiğinde kendisiyle ispatta bulunulacak kayıt ile tespit edilmesi gerekli ve zaruri bir iştir. Bu durumlar da nazarı dikkate alınarak hâkim veya yardımcısı Müslüman ve Yahudi nikâhlarında akitnameyi tanzim ederek tescil etmeleri ile görevlendirilmişlerdir. Aynı şekilde Hıristiyanlarının nikâhlarının da hâkimin veya ilgili memurunun hazır olduğu halde rûhânî memurların (din görevlilerinin) huzurunda nikâhın kıyılması şeklinde düzenlenmiştir.”⁶³

Görüldüğü gibi, Müslümanlar ve Yahudilerde, nikâh medeni bir akit görüldüğü için din adamınca kıyılması şartı yoktur. Yalnızca gerekli bazı şartlar belirtilmiş ve nikâh akdinin hâkim veya onun naibinin huzurunda kıyılması şartı getirilmiştir. Ancak gerek kararnâmede ve gerekçesinde Hıristiyanlar da nikâh akdinin bir dini ibadet ve akit olarak kabul edilmesinden dolayı, nikâh akdinde rûhânî memurun (din görevlisinin) bulunması şeklinde düzenlenmiştir. Nikâhın kayıt edilerek tescil edilmesi de hâkim veya yardımcısının (veya vekilinin) vazifesi olarak düzenlenmiştir.

Kararnâmeyle beraber yürürlüğe giren Cezâ Kûnunun da düzenlemeye gidilerek kararnâmedeki kural ve kaidelere uymayan kişi ve görevliler hakkında çeşitli yaptırımlar getirilmiştir. Cezâ Kanunundaki ifadeler şöyledir:

“Hâkimin veya hâkim yardımcısının (hâkim vekilinin) huzuruyla nikah akdi yapılması hususundaki kanûnî mecburiyete riayet etmeyen koca veya iki tarafın vekilleri bir aydan altı aya kadar ve bu gibi akitlerde şahit sıfatıyla hazır bulunanlar bir haftadan bir aya kadar hapsolunurlar. Kanûnî töreni yapmaksızın akitname düzenleyen hâkim veya hâkim yardımcısı (hâkim vekili) veya hâkim yardımcısı (hâkim vekili) olmadan yetkisi olmaksızın nikah akdeden imamlar dahi bir aydan altı aya kadar hapsedilirler. Gayrimüslimlerin nikâhı için hâkim veya hâkim yardımcısı (hakim vekili) veya hâkimin görevlendireceği özel memur hazır olmaksızın akitname düzenleyerek kayıt eden veya bizzat akdi yapan rûhânî memur (din görevlisi) ve kendisine haber verildiği takdirde belirlenen vakitte nikah meclisinde bulunmayan özel memur aynı şekilde bir

⁶³ Kararnâme Gerekçesi.

aydan altı aya kadar hapis ile cezalandırılır”⁶⁴

Kararnâmeyle birlikte yürürlüğe giren Ceza Kanunundaki değişiklikte görüldüğü gibi, akit şartlarına uymayan müslüman din görevlilerine çeşitli yaptırımlar getirildiği gibi Hıristiyan din görevlileri ve ilgili düzenlemelere uymayan hâkimlerle ilgili de çeşitli yaptırımlar getirilmiştir. Kararnâmenin gerekçesinde bu düzenlemeye gidilmesinin sebebi şöyle belirtilmektedir:

“Bir müddettir Osmanlı memleketlerinde nikâh akdinin yerine getirilmesi düzensiz bir hale gelmişti. Nerede iki şahit bulunuyorsa orada kıyılan nikâh akdi şer’an (dinen) sahit ve muteberse de böyle önemli bir akdin düzen içinde yerine getirilmemesinden dolayı pek çok yolsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Evlenilmesi dinen yasak olduğu halde çok sayıda kadının, aile fertlerinin hak ve hukuklarının yerine getirilememesi durumu ortaya çıkmıştır. Fakat nikâh akdinde nikah hükümlerine vâkıf bir kişinin akitnameyi düzenlemesi mendup (hoş) bir iştir. Böylece akitname düzenleyerek kayıt edildiği takdirde ilerde gerek akdin varlığı veya mehrin miktarı hakkında ve diğer birçok meselede ortaya çıkması mümkün bir çok problemin önüne geçilecektir. Bu nedenle kararnâmenin 37. maddesi bu esasa göre düzenlenmiştir. Bu zikredilen görevin nüfus veya belediye memurlarına veya adli kâtiplere verilmesi de düşünülmüşse de sonunda bu görev hâkim ve hâkim yardımcısı (hâkim vekiline) verilmiştir.”⁶⁵

Kararnâme ile yargı birliğini sağlamak amacıyla gayrimüslim cemaat liderlerinin ellerindeki yargı yetkilerinin de alınarak şer’iyye mahkemelerine verildiği görülmektedir. Kararnâmede bu durum “*Rûhâni reislerin (gayrimüslim din görevlilerinin) akit ve nikâhın feshi ile onun tamamlayıcısı eşlerin nafakası, drahoma ve çeyiz hakkında yargı yetkileri ilga edilmiştir.*”⁶⁶ şöyle belirtilmektedir. Buradan kararnâmenin yürürlüğe girmesinden önce bu hakkın cemaatlerin ellerinde bulunduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Osmanlı imparatorluğunun acı ve ızdıraplı günlerinin ürünü kararnâme 1 yıl 9 ay gibi kısa bir süre yürürlükte kalmıştır. Kararnâmenin kısa süre zarfında yürürlükten kaldırılmasında iki grubun etkisinden bahsedilmektedir. Bunlardan birisi gayrimüslim cemaat reisleridir. "Kararnâmenin, yargı birliği ilkesi çerçevesinde cemaat mahkemelerinin yargı yetkisini kaldırması, gayrimüslimleri Şer’iye Mahkemeleri'nin yargı alanına sokmasıyla gayrimüslim cemaat reislerinin, nikâhın akdi, feshi ve bunlara bağlı olarak, karı koca nafakası, drahoma ve çeyiz

⁶⁴“Kânûn-i Cezâ’nın 200’üncü Maddesinin 19 Rebiu’l-Âhir 1332 tarihli Zeyl-i Sânisini Muâdil Kârarnâme” bkz. *Nikâh-ı Medenî ve Talak Hakkında Hukûk-ı Aile Kararnâmesi*, İstanbul, Matbaa-i Orhaniyye, 1336/1918, s. 31.

⁶⁵ Kararnâme Gerekçesi.

⁶⁶ HAK, md. 156.

hakkındaki davalara bakmak yetkisinin kaldırılmasından memnun kalmamışlardı. Eski yetkilerine tekrar kavuşmak için İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği'ne müracaat etmişlerdi. Kararnâmenin ilgasında etkisi söz edilen diğer grup da, kararnameyi çeşitli yönlerden eleştiren bir kısım âlimlerdir⁶⁷. Kararnamenin ilgasına dâir mazbatada, kararnâmenin fıkıh esaslarına aykırı hükümler ihtivâ ettiği, Müslümanlar için yürürlükte kalmasının da sakıncalı olacağı belirtilmiştir⁶⁸. 6 Haziran 1919'da Paris'e giden Dâmat Ferit Paşa'nın yerine Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'yi bırakması da, bu etkiyi açıkça ortaya koymaktadır. Hukuk Fakültesi müderrislerinden Abdurrahman Münib Bey de kararnamenin ilgâsında "bazı hükümlerin şer-i şerife aykırı olduğu" iddiâsının etkili olduğu görüşündedir⁶⁹. 18 Mart 1919'dan itibaren İstanbul'u işgal altında bulunduran İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği müdahale ederek kararnâmenin ilgasını istedi. Bunun üzerine 19 Haziran 1919'da neşredilen ve "neşredildiği günden sonraki günden itibaren kendisiyle icrâ edilir" olan 7 maddelik "Hukuku Aile Kararnamesinin Lağvı Hakkındaki diğer bir kararnâme ile yürürlükten kaldırıldı"⁷⁰. Böylece fiilî varlığı sona ere Osmanlı Devletinde yaşayan gayrimüslimler, kendi özel hukuklarını düzenleyen bu yasanın kaldırılmasını sağlamışlardır Böylece gayrimüslimlerin özel hukuka ilişkin yargı hakları açısından kararnâme öncesi duruma tekrar dönmüştür⁷¹

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra da gayrimüslimlerin başta hukûkî hakları olmak üzere haklarının garanti altına alınmış olduğu görülmektedir. Türkiye Devleti'nin uluslar arası alanda bağımsızlığının tanınarak kabul edildiği ve ülkedeki gayrimüslim cemaat liderlerinin de katıldığı 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nda⁷² azınlıkların haklarının korunmasıyla ilgili çeşitli hükümler de kabul edilmiştir⁷³. Lozan Barış Antlaşmasının Azınlıkların Haklarının korunmasıyla ilgili 39 maddesinde, "*Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşları,*

---

⁶⁷ Hukuk Fakültesi müderrislerinden Sadrettin Efendi, *Sebilürreşat* dergisinde "Hukuk-ı Aile Kararnâmesi'nin Ahkâm-ı Şeriyye ve Maslahat-ı Ümmete Muğayireti" başlığı altında derginin 382 ile 445. sayıları arasında yaklaşık 20 makale yazarak kararnâmeyi tenkit etmiştir.

⁶⁸ Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, s. 125-126.

⁶⁹ Aydın, "Hukûk-ı Aile", s. 318.

⁷⁰ Ansay, Sabri Şakir, *Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1952, s. 51-53.

⁷¹ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukûkî Durumu*, s. 211.

⁷² Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lozan Şehrinde Türkiye Büyük Millet Meclisi temsilcileriyle İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, Belçika, SSCB ve Yugoslavya temsilcileri tarafından Lozan Üniversitesi salonunda imzalanmış barış antlaşmasıdır.

⁷³ İlgili antlaşma hükümleri için bkz. "Lausanne Peace Treaty", <http://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty.en.mfa> (Erişim tarihi, 10. 08. 2012).

Müsümanların yararlandıkları aynı medeni haklarla siyasal haklardan yararlanacaklardır. Türkiye’de oturan herkes, din ayrımı gözetilmeksizin kanun önünde eşit olacaktır.” denilirken 42 maddesinde “*Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda bu sorunların sözü geçen azınlık törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder”* denilmektedir. Bu 42 maddeyle bir anlamda Osmanlı dönemindeki kısmî hukûkî özerklik kabul edilerek devam ettirilmiştir. 1926’da İsviçre Medeni Kanunu’nun kabulüyle de gayrimüslim cemaatler bu haklarından feragat etmişlerdir⁷⁴. Günümüzde ise hukûkî açıdan Müslüman gayrimüslim ayrımı olmaksızın aynı medeni haklara sahip oldukları gibi hukûki açıdan da Müslümanlar gibi mahkemelerde aynı Medeni Kanun’a tabidirler.

Sonuç:

İslam ülkesindeki gayrimüslim vatandaşlar, hukuki hak ve yetkilere, vatandaş olmaları sebebiyle ve doğal olarak sahiptirler. Bu hak ve hukûkî özerklik günümüzde olduğu gibi devletler hukukundaki mütekabiliyet ve karşılıklılık esasına dayanmamaktadır. Tabiî ve olması gereken bir durum olduğundan müslümanların azınlık olduğu ülkelerdeki devletler müslüman azınlığa benzer hukûkî hakları vermese dahi İslâm ülkesi, gayrimüslim vatandaşlarına bu hakları tanımak zorundadır. Çünkü insanlar bu haklara öncelikle insan olmaları sebebiyle sahiptirler.

Gayrimüslimlerin din ve inanç özgürlükleri, hukukî hakları bizzat Kur’an’daki ilgili hükümlerle Peygamber (sav)’in uygulamasından neş’et etmektedir. İslam tarihinde zaman zaman bazı eksiklik veya yanlışlıklar bulunsa da İslâm’ın öngördüğü durumdan kaynaklanmamakta uygulayıcıların bireysel hatalarıdır. Nitekim bu hukûkî özerkliğin hicretten sonra uygulanan Medine sözleşmesinden itibaren İslam hukukunun öngördüğü çerçevede yürütüldüğü söylenebilir.

İslâm Âile Hukuku'nun ilk kanunlaştırma hareketi olarak nitelendirilebilecek çalışmamızın konusunu oluşturan kararname Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimlerin aile hukuklarını ilk defa bir kod olarak tedvin etmesi ve gayrimüslimlerin ilk ve tek kanunlaştırma hareketi olması sebebiyle de ayrıca

---

⁷⁴ Şimşek, Halil, “Lozan’ın Getirdiği Statü ve Türkiye’de Azınlıkların Durumu (1923-1974)”, (Doktora Tezi: Haccettepe Üniversitesi, Ankara, 2006), s. 222.

önemlidir. Her ne kadar savaş ortamının zor şartlarında hazırlanmış olsa da gayrimüslimlerin dini inançlarına, hak ve hukuklarına azami derecede riayet edildiği görülmektedir. Kararnâmede yer alan Hıristiyan ve Yahudilerle ilgili maddelerin bu din mensuplarından oluşan alt komisyonlar tarafından kendi dini inançları dikkate alınarak hazırlanmış olması da bu durumu teyit etmektedir. Hahamhane ve Patrikhaneler tarafından uzun yıllardan beri uygulana gelen hükümlerin kanunlaştırılmış olduğunun kararnâmenin gerekçesinde belirtilmiş olması da azınlıkların din ve inançlarına yönelik özgürlüğü göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu yönüyle kararnâmenin, günümüz farklı ırk, renk, dil, din ve kültürlerle mensup insanların geçmişten daha çok birlikte yaşadıkları ve yaşamak zorunda oldukları ve modern dünyaya örneklik teşkil edecek prensiplere sahip olduğunu söylemek abartı olmaz.

Kararnâme yürürlükten kaldırıldıktan sonra da Osmanlı topraklarında kurulan devletlerle, Müslümanların azınlık olduğu Bulgaristan, Filistin ve İsrail gibi ülkelerde uygulamaya devam ederek bu ülkelerin yapacakları kanunlaştırma hareketlerine öncülük etmesi veya olumlu etkide bulunmuş olması kararnâmenin hukuki açıdan önemli bir başka özelliğidir.

KAYNAKÇA

- Alhalalsheh, İbrahim, “Ürdün Ahval-i Şahsiyye Kanununun Osmanlı Hukuk-ı Âile Kararnâmesi ile Mukayesesesi”, Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Ansay, Sabri Şakir, *Eski Aile Hukukumuzda Bir Nazar*, Ankara, 1952.
- Attar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara, 1991.
- Aydın, M. Âkif, *İslâm-Osmanlı Âile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- _____, "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, XVIII, ss. 314–318.
- Ayengin, Tevhit, *İslâm ve İnsan Hakları*, İstanbul, Ravza Yayınları, 2007.
- Bayındır, Abdülaziz, “Gayr-i Müslimlerle İlişkiler”, http://www.suleymaniyevakfi.org/bulten/gayr-i-muslimlerler-iliskiler.html#_ftn1 (29.10.2012).
- el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, Kahire, Matbaatu'l-Cennet, ts.
- Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu 1838–1914*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Cemâleddin, Halil ve Asador, Hırand, *Ecânibin Memâlik-i Osmâniyyede Hâiz Buldukları İmtiyazât-ı Adliyye*, İstanbul, Hukuk Matbaası, 1331.
- Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Evlenme*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1974.
- Çeker, Orhan, *Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*, Konya, Mehir Vakfı Yayınları, 1999.

- Ceride-i Adliyye*, İstanbul: Adalet Bakanlığı, (1339-1441), XII/149, ss. 23-30.
- Cerîde-i İlmîyye*, İstanbul: Meşihat-ı Celîle-i İslâmiyye, (1336), IV/34, ss. 986–1021.
- Doğan, Hatice, *Osmanlı Devleti'nde Hahambaşılık Müessesesi*, İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A. Ş., 2003.
- Düstûr*, II. tertip, İstanbul: 1329, II, ss. 762–781.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî, *Sünenu Ebî Dâvud = es-Sünen, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî*, Humus, 1973/1393.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitâb'ul-Haraç*, Matbaatu's-Selefiyye, Kahire 1302.
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2004.
- Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara, Turhan Kitapevi, 2001.
- Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'ânın Yönetimi*, İstanbul, Risale Yayınları, 1990.
- el-Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Habib, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye 1985.
- Gradeva, Rossitsa, "Orthodox Christians in the Kadı Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century", *Islamic Law and Society*, IV, 1 (1997), pp. 37–70.
- Günay, H. Mehmet, "Bulgaristan Başmüftülüğü'nce Hazırlanan 1924 Tarihli Münâkehât ve Müfârekât Tâlimnâmesi ve Bulgar Şer'îye Mahkemelerinde Uygulanışı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, say. 3, ss. 163–196.
- Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdâresi*, trc. Kemal Kuşçu, 5. bs., İstanbul, Beyan Yayınları 1998.
- _____, Hamidullah, *Mecmûatü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfe*, Dâr'ün-Nefâis, Beyrut, 2001.
- Hasanov, Eldar, "Yahudî Hukukunda Evlilik Engelleri", *Dinlerde Nikâh Sempozyumu: İzmir, 06-08 Nisan 2012*, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 2012, ss. 237–256.
- "Hukûk-ı Âile Kararnâmesi ve Esbâb-ı Mûcibe Lâyhâsı", *Takvîm-i Vekâyi*, sayı: 3046, 14 Muharrem 1336, 31 Teşrîn-i Evvel, 1333, sayı: 3046.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, *Ahkâmu ehli'z-zimme*, nşr. Ebû Berâ' Yusuf b. Ahmed el-Bekrî, Ebû Ahmed Şakir b. Tevfik el-Aruri, Demmam, Ramada li'n-Neşr, 1997/1418.

İbn Kudâme, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, Beyrut, 1992-93.

Kayabaş, Ebru, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi İtibarıyla Aile Hukukunun Gelişimi: Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2009.

Mahfuz Söylemez, Mehmet, "Kalebend Cezası Bağlamında Osmanlı'da Patrikhanenin Yargılama ve Ceza Ehliyeti Üzerine Bazı Notlar", *İstanbul Tecrübesi: Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşamı*, 2010.

el-Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Habib, *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye*, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye, 1985.

Nikâh-ı Medenî ve Talak Hakkında Hukûk-ı Aile Kararnâmesi, İstanbul, Matbaa-i Orhaniyye, 1336/1918

Olgun, Ülkühan, *Osmanlı Son Dönemi Yahudilik ve Hahambaşılık*, İstanbul, Giza Yayınları, 2009.

Özel, Ahmet, *İslam Hukukunda Milletler Arası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1982.

Ünal, Mehmet, "Medenî Kanunun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi", *AÜHF Dergisi*, XXXIV, Ankara, (1978), ss. 195–231.

_____, Mehmet, "1917 tarihli Âile Hukuku Kararnâmesi'nin Gerek Osmanlı İmparatorluğu Gerekse Türkiye Cumhuriyeti Yönünden Arz ettiği Önem ve Özellikleri", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşunun 700. Yıl Dönümü Nedeniyle Adalet Bakanlığı Eğitim Merkezi Başkanlığı Tarafından Düzenlenen Panel*, 21-10-1999, ss. 42-47.

es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Kahire, 1324.

Tucker, Judith E., "Revisiting Reform: Women and the Ottoman Law of Family Rights, 1917", *The Arab Studies Journal*, vol. 4, nr. 2, 1996, pp. 4–17.

Yılmaz, Hüseyin, *Kur'an'ın Işığında Müslim-Gayrimüslim Münasebetleri*, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1997.

Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fi dâri'l-İslâm*, Bağdad, Mektebetü'l-Kudüs, 1982/1402.